

Michael Frede, *Essays in Ancient Philosophy*, Clarendon Press 1987. XXVII + 382 σελ.

Η επιλογή του θεματικού πλαισίου, μέσα στο οποίο θα ασκήσει ο φιλόσοφος την προβληματική του, δύσκολα ξεφεύγει από τον προκαθορισμό της χρονικής συγκυρίας, μέσα στην οποία ανελλίσσεται η σκέψη του. Φιλοσοφικά ερωτήματα που τάραξαν για δεκαετίες τους στοχαστές δεν άργησαν να ατονίσουν, καθώς άλλα παρουσιάζονταν όλο και πιο επιτακτικά ή προκλητικά για τις ανάγκες του κοινωνικού συνόλου και του διανοητικού παιγνιδιού. Είναι παρακινδυνευμένο το να απαριθμήσει κανείς πιθανές συνιστώσες, που οδηγούν σε τέτοιες στροφές του φιλοσοφικού ενδιαφέροντος, αν μάλιστα δεν προηγηθεί συστηματική ανασυγκρότηση της ιστορίας της φιλοσοφίας. Κανείς όμως δεν πρόκειται να αρνηθεί ότι είναι πάντοτε κάποιοι μεμονωμένοι στοχαστές που συντελούν, αν όχι στην εκκόλαψη μιας προβληματικής, τουλάχιστον στην καθιέρωση μια νέας φιλοσοφικής κατεύθυνσης. Κι αυτό πραγματοποιείται συνήθως με τη συγγραφή βασικών μελετών, που πρόκειται να αποτελέσουν την κινητήρια δύναμη για κάθε επόμενη έρευνα. Σε αυτή την ομάδα φιλοσόφων ανεπιφύλακτα ανήκει κι ο Μ. Frede: απόδειξη, το βιβλίο του *Essays in Ancient Philosophy*.

Ο Μ. Frede, καθηγητής αρχαίας φιλοσοφίας από το 1976 στο Πανεπιστήμιο του Princeton, συγκεντρώνει στον τόμο αυτό 17 άρθρα, που έγραψε τα τελευταία δώδεκα χρόνια και δημοσίευσε σε γνωστά αλλά και δυσεύρετα περιοδικά, στα αγγλικά ή στα γερμανικά. Η κατάταξη των άρθρων όμως δεν γίνεται σύμφωνα με την ημερομηνία συγγραφής ή δημοσίευσής τους· αντιθέτως, κατατάσσονται είτε σε σχέση με τη φιλοσοφική σχολή, στη διδασκαλία της οποίας αναφέρονται, ή σε σχέση με τη θεματική που πραγματεύονται. Συγκεκριμένα, το πρώτο άρθρο συζητάει την έννοια του ρήματος «αίσθάνεσθαι» στον Πλάτωνα, ακολουθούν πέντε άρθρα που σχολιάζουν τις κατηγορίες στον Αριστοτέλη, τρία άρθρα για τη λογική και επιστημολογία των Στωικών, δύο άρθρα για τις απόψεις των Σκεπτικών ως προς τη θεωρία της γνώσης, τέσσερα σε σχέση με την αρχαία ιατρική, και δύο για τη γραμματική. Την ποικιλία αυτή των θεμάτων έρχεται να προαναγγείλει αλλά και να νομιμοποιήσει μια εισαγωγή (σσ. ix-xxvii), που ενώ αρχίζει ως προσπάθεια ενοποίησης των διαφόρων άρθρων, καταλήγει ως ένα προγραμματικό κείμενο για τον τρόπο μελέτης της αρχαίας φιλοσοφίας\*.

Το θέμα της εισαγωγής δηλώνεται από την αρχή: είναι οι διαφορετικοί τρόποι προσέγγισης της φιλοσοφίας του παρελθόντος, και πιο συγκεκριμένα της αρχαίας φιλοσοφίας. Ο Frede αναγνωρίζει δύο κυρίως μεθόδους μελέτης της σκέψης των αρχαίων φιλοσόφων (σσ. x-xi):

(α) Ως φιλοσοφίας, δηλαδή ως κάποιες παραδειγματικές μορφές θέσης και απάντησης φιλοσοφικών προβλημάτων· οι αναμενόμενες κρίσεις μιας τέτοιας μελέτης αναφέρονται συνήθως στη συνοχή και συνέπεια της επιχειρηματολογίας του αρχαίου φιλοσόφου, στη σύγκρισή της με τη σύγχρονη προβληματική.

\* Ο Michael Frede δημοσίευσε στο μεταξύ (1986), σχετικά με τό καιρό αυτό και σήμερα πάλι θέμα, μία πολύ περιεκτική μελέτη με τον τίτλο "Zum Begriff der Philosophiegeschichte", *Jahrbuch des Wissenschaftskollegs Berlin* 1984-85, Berlin 1986, 41-53. Και το ότι συνεχίζουν να τον απασχολούν τα ευρύτερα ζητήματα ιστοριογραφίας της φιλοσοφίας γίνεται φανερό από την ανακοίνωσή του "The History of Philosophy as a Discipline" στο συνέδριο της APA (Δεκέμβριος 1989), όπως επίσης κι από μια σειρά μαθημάτων στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης (Ιανουάριος 1990) με την ίδια θεματική.

(β) Ως ιστορικού συμβάντος, δηλαδή ως αναπόσπαστου τμήματος μιας ιστορικής συνέχειας, στην οποία συνυπάρχει με προηγούμενα και επόμενα ρεύματα σκέψης· τα αποτελέσματα μιας τέτοιας έρευνας μπορούν να προτείνουν ικανές εξηγήσεις για την εμφάνιση μιας φιλοσοφικής θέσης στην ιστορική σειρά.

Με αυτό τό διαχωρισμό έρχεται να επιβεβαιώσει ο Frede τη λανθάνουσα διαμάχη, που επικρατεί στα ακαδημαϊκά πλαίσια, ανάμεσα στη συστηματική μελέτη της φιλοσοφίας και στον τονισμό της ιστορικής κατεύθυνσης. Αλλά η επισήμανση αυτής της διαμάχης δεν σημαίνει και τη νομιμοποίησή της. Είναι απαραίτητο να διατηρηθούν οι ποικίλες προσεγγίσεις στην αρχαία φιλοσοφία, γιατί καταλήγουν σε διαφορετικά συμπεράσματα, που καλύπτουν διαφορετικά ενδιαφέροντα. Παράλληλα όμως είναι σημαντικό να αποφύγουμε οποιαδήποτε ιεράρχηση ανάμεσά τους και να διατηρήσουμε την πολυμορφία της προβληματικής τους. Είναι χαρακτηριστική η απάντηση του Frede σε μια υποθετική ερώτηση, που του ζητά να καθορίσει, αν το ενδιαφέρον του στρέφεται προς τη φιλοσοφία ή την ιστορία της φιλοσοφίας. Αρνείται και τα δυο σκέλη του διλήμματος και δηλώνει: ενδιαφέρομαι για την ίδια την αρχαία φιλοσοφία, δηλαδή για τις μορφές με τις οποίες αυτή εμφανίζεται στα πλαίσια της ιστορίας άλλων τομέων γνώσης και για το συγκεκριμένο τρόπο με τον οποίο εισάγεται σε αυτούς (σ. χίχ).

Συγκεκριμένα, τρία είναι τα επίπεδα μελέτης της αρχαίας φιλοσοφίας, που προτείνει ο Frede ως κατευθυντήριους οδηγούς για την προσέγγιση μιας φιλοσοφικής θεωρίας:

- (α) Η ανάγνωση της φιλοσοφικής θέσης του αρχαίου φιλοσόφου σύμφωνα με τις φιλοσοφικές παραμέτρους του παρελθόντος και του παρόντος.
- (β) Ο εντοπισμός των αλληλεπιδράσεων ανάμεσα στην ιστορία της φιλοσοφίας και στις ιστορίες άλλων τομέων της αρχαίας ζωής, π.χ. λογοτεχνία, οικονομία, θεολογία.
- (γ) Η κατανόηση της φιλοσοφίας του αρχαίου στοχαστή σε συνάρτηση με την προσωπικότητά του και την κοινωνική του θέση.

Παράλληλα όμως θα πρέπει να επισημάνουμε τα σημαντικότερα από τα σημεία που συζητά ο Frede στην εισαγωγή του και στα οποία ζητά να ευαισθητοποιήσει το μελετητή της αρχαίας φιλοσοφίας:

1. Κάθε φιλοσοφική διδασκαλία του παρελθόντος γίνεται αντικείμενο ενδιαφέροντος του σύγχρονου στοχαστή μόνο από τη στιγμή που έχει ήδη καταγραφεί ως ιστορικό γεγονός. Αυτό σημαίνει ότι θα πρέπει αρχικά να διερευνήσουμε την επιλογή που έχει προηγηθεί ανάμεσα στις φιλοσοφίες του παρελθόντος, επιλογή που αναδεικνύει όσες φαίνεται να επηρεάζουν τις μεταγενέστερες τάσεις, αλλά καταδικάζει αρκετές στην ανωνυμία.
2. Η γνώση μιας φιλοσοφικής θέσης του παρελθόντος προϋποθέτει τη συστηματική ανάγνωση και κατανόηση του ιστορικού λόγου του φιλοσόφου που μελετούμε. Η οποιαδήποτε προσπάθεια ανεύρεσης των επιχειρημάτων, που στηρίζουν μια προγενέστερη θεωρία, θα πρέπει βασικά να λαμβάνει υπόψη της τα ίδια τα επιχειρήματα του φιλοσόφου και να παραμερίζει τα δικά μας κριτήρια ορθολογικής αιτιολόγησης.
3. Η μελέτη της αρχαίας φιλοσοφίας σέβεται το αντικείμενό της μόνο, όταν το εξετάζει μέσα στο ιστορικό πλαίσιο που το δημιούργησε. Η πραγμάτευση της αρχαίας φιλοσοφίας στα φιλοσοφικά τμήματα του Πανεπιστημίου δεν θα πρέπει να αποκλείει τους μελετητές της από τη στενή συνεργασία με τα άλλα τμήματα, που ασχολούνται συστηματικά με τις ποικίλες εκφάνσεις του αρχαίου κόσμου. Ο διαχωρισμός των τμημάτων του Πανεπιστημίου αποτελεί έναν ιστορικό διαχωρισμό, που

είναι απαράδεκτο να απομονώνει την αρχαία φιλοσοφία από τους άλλους τομείς αρχαιογνωσίας.

4. Η φιλοσοφική σκέψη κάθε εποχής στηρίζεται στην ανάπτυξη των προγενέστερων φιλοσοφικών ρευμάτων. Οι οποιεσδήποτε προσπάθειες των σύγχρονων φιλοσόφων να απομακρυνθούν από τις συγκεκριμένες φιλοσοφικές απόψεις των προκατόχων τους δεν καταφέρνουν να απαλείψουν τις λανθάνουσες επιδράσεις που υπάρχουν πάντοτε στην προβληματική τους, κληρονομιά από τα προηγούμενα στάδια εξέλιξης της φιλοσοφίας.

Θα σταθώ λίγο περισσότερο στο τελευταίο σημείο. Τονίζοντας ο Frede τον ιστορικό χαρακτήρα και της σύγχρονης ακόμα φιλοσοφίας, θέλει να απαλείψει τη διαφορά στους τρόπους προσέγγισης της φιλοσοφίας του παρόντος και του παρελθόντος. Βέβαια αποδέχεται ότι στις σύγχρονες φιλοσοφικές αναζητήσεις δεν υπάρχει ανάγκη να αποκωδικοποιήσουμε το λεξιλόγιό τους, μια και αυτό υπακούει ή αντιστρατεύεται γνώριμες τάσεις. Συγχρόνως όμως θέλει να επισημάνει ότι και η σύγκριση με προηγούμενες φιλοσοφίες, και οι επιδράσεις από άλλους τομείς γνώσης, και η προσωπικότητα του φιλοσόφου παραμένουν τα σημεία, που θα πρέπει να εξεταστούν τόσο στη σύγχρονη όσο και στην αρχαία φιλοσοφία. Μάλιστα υποστηρίζει ότι οι στοχαστικές αναζητήσεις των φιλοσόφων αποτέλεσαν πάντοτε και συνεχίζουν να αποτελούν σελίδες της αυτοβιογραφίας τους· με άλλα λόγια, η επιλογή της θεματολογίας, οι μέθοδοι επιχειρηματολογίας, ακόμα και οι τρόποι παρουσίασης της προβληματικής αποτελούν αντικαθρέφτισμα τόσο της ζωής και της προσωπικότητας του φιλοσόφου όσο και του χαρακτήρα της κοινωνίας μέσα στην οποία εργάζεται.

Η άποψη αυτή του Frede χρειάζεται απαραίτητα κάποιες διευκρινίσεις, γιατί προϋποθέτει ότι η θέση της φιλοσοφίας παραμένει διαχρονικά η ίδια στα πλαίσια της κοινωνίας που τη δημιουργεί. Είναι όμως έτσι πραγματικά; Συνεχίζουν τα σύγχρονα φιλοσοφικά ρεύματα να επηρεάζουν το κοινωνικό σύνολο, όπως επηρέαζαν τους νέους Αθηναίους οι Σωκρατικοί διάλογοι; Αντικατοπτρίζει η θεματολογία των σύγχρονων φιλοσοφικών διατριβών την προβληματική του κοινωνικού συνόλου, όπως οι ηθικές διδασκαλίες των φιλοσόφων τις ανησυχίες της Ελληνιστικής εποχής; Θα πρέπει να εκτιμηθεί πρώτα η σημασία της ακαδημαϊκής θεσμοποίησης της σύγχρονης φιλοσοφίας, η περιθωριοποίησή της και η απομάκρυνσή της από τους νευραλγικούς κοινωνικούς χώρους, η συσσώρευση των φιλοσοφικών τάσεων, και τέλος η επαγγελματική συνείδηση των σύγχρονων φιλοσόφων, προτού επιχειρήσουμε να απαντήσουμε στα προηγούμενα ερωτήματα. Ο Frede, στην προσπάθειά του να τονίσει τον ιστορικό χαρακτήρα της μοντέρνας φιλοσοφίας, ξεχνά ότι και ο βαθμός επηρεασμού των φιλοσοφικών απόψεων από κοινωνικούς παράγοντες εξαρτάται κι αυτός από το ευρύτερο ιστορικό πλαίσιο· έτσι, μπορεί να εμφανίζεται μειωμένος ή και επαυξημένος ανάλογα με τη σχέση που διατηρεί η φιλοσοφία ως προς τις άλλες κοινωνικές δραστηριότητες.

Μα και αυτή η διαπίστωση επιβεβαιώνει ακόμη περισσότερο τη βασική θέση, που παρουσιάζει ο Frede στην εισαγωγή του, ότι η μελέτη της αρχαίας φιλοσοφίας δεν συνίσταται μόνο στη συστηματική εξέταση των απόψεων των αρχαίων φιλοσόφων ως παραδειγμάτων φιλοσοφικής σκέψης, ούτε στην ανάγκη κατάταξης των αρχαίων φιλοσοφικών ρευμάτων στην ιστορία της φιλοσοφίας. Είναι εξίσου σημαντικό να διερευνήσουμε με λεπτομέρειες όλους τους τομείς, με την ιστορία των οποίων σχετίζεται η

αρχαία φιλοσοφία, ώστε να μπορέσουμε να συνειδητοποιήσουμε τι πράγματι σημαίνει το να ασχολείται κανείς με τη φιλοσοφία.

\* \* \*

Ένα από τα άρθρα, στα οποία ο Frede εφαρμόζει τις απόψεις του ως προς τον τρόπο προσέγγισης των θεμάτων της αρχαίας φιλοσοφίας, είναι το άρθρο με τον τίτλο «Στωική και Αριστοτελική Συλλογιστική» (σσ. 99-124). Το άρθρο αυτό ανήκει στο τρίτο μέρος του τόμου, αναφέρεται στη Στωική φιλοσοφία κι είναι το μόνο στο οποίο ο Frede ασχολείται αποκλειστικά με ζητήματα λογικής.

Από τη χρονιά δημοσίευσης του άρθρου του J. Lucasiewicz: "Zur Geschichte der Aussagenlogik", *Erkenntnis* 5, 1935, μα κυρίως ύστερα από την έκδοση του βιβλίου του B. Mates: *Stoic Logic*, Berkeley 1961, η Στωική λογική συγκεντρώνει το ενδιαφέρον των μελετητών της αρχαίας λογικής. Η Αριστοτελική συλλογιστική δεν αποτελεί πια το μοναδικό δείγμα της αρχαίας προβληματικής στα θέματα λογικής· αποδεικνύεται ότι η ανάπτυξη του λογικού συστήματος των Στωικών είναι εφάμιλλη αν όχι σημαντικότερη των επιτευγμάτων της λογικής του Αριστοτέλη. Με τους σύγχρονους όρους της συμβολικής λογικής, το Αριστοτελικό σύστημα συγκρίνεται με τον κατηγορικό λογισμό, ενώ η Στωική λογική με τον προτασιακό λογισμό. Ποια όμως ήταν η σχέση ανάμεσα στα δύο συστήματα λογικής στην αρχαία Ελλάδα; Το ζήτημα αυτό συζητά στο άρθρο του ο Frede, επανατοποθετεί την ισχύουσα προβληματική και θέτει νέα ερωτήματα, έχοντας πλήρη γνώση των αντίστοιχων ζητημάτων που ανακύπτουν στη σύγχρονη λογική και αποφεύγοντας τους επικίνδυνους αναχρονισμούς, που δεν σέβονται τις αρχαίες πηγές.

Οι σχολιαστές του Αριστοτέλη που παρουσιάζουν τα δύο συστήματα συλλογιστικής, και ιδιαίτερα ο Αλέξανδρος Αφροδισιεύς, τονίζουν ότι οι Στωικοί δεν θεωρούσαν τους συλλογισμούς του Αριστοτέλη ως έγκυρους, και οι Περιπατητικοί είχαν την ίδια αντίληψη για τους συλλογισμούς της Στωικής λογικής. Πώς δικαιολογείται όμως αυτή η αντιδικία; Ο Frede αναλαμβάνει να εξετάσει πρώτα την έννοια του συλλογισμού στους Στωικούς και ύστερα την αντίστοιχη έννοια στην Αριστοτελική λογική, για να ξεδιαλύνει τους πραγματικούς λόγους της ασυμφωνίας των δύο αρχαίων συστημάτων λογικής.

Σύμφωνα με τις λίγες πληροφορίες που έχουμε για τη λογική στους Στωικούς, κάθε συλλογισμός θα πρέπει να πληρεί τις ακόλουθες συνθήκες: 1. να αποτελεί έγκυρο επιχείρημα· 2. όλες οι προτάσεις, στις οποίες στηρίζεται το συμπέρασμα, θα πρέπει να περιλαμβάνονται στις προκείμενες του επιχειρήματος· 3. οι προκείμενες και το συμπέρασμα του επιχειρήματος θα πρέπει να διατυπώνονται με έναν ορισμένο τρόπο. Ο Frede εξετάζει τις παραπάνω συνθήκες αναλυτικά, και συμπεραίνει ότι μόνο η τελευταία θα μπορούσε να φέρει αντιμέτωπη τη Στωική με την Αριστοτελική λογική· οι Περιπατητικοί δεν είχαν συνειδητοποιήσει ακόμα τα πλεονεκτήματα ενός συστήματος λογικής, που προσπαθούσε να αποσυνδέσει την εγκυρότητα των επιχειρημάτων από τις εκφραστικές διαφοροποιήσεις στις προκείμενες και τα συμπεράσματα.

Από την άλλη μεριά, ο ορισμός του συλλογισμού στον Αριστοτέλη δείχνει ότι οι προϋποθέσεις, που θα πρέπει να πληρεί ένα επιχείρημα για να ονομάζεται συλλογισμός, είναι δύο: 1. να αποτελεί έγκυρο επιχείρημα· 2. όλες οι προτάσεις, στις οποίες

στηρίζεται το συμπέρασμα, θα πρέπει να περιλαμβάνονται στις προκείμενες του επιχειρήματος. Συνεπώς, ο Αριστοτελικός ορισμός του συλλογισμού δεν περιέχει κανένα κριτήριο, που να αποκλείει τα επιχειρήματα της Στωικής λογικής από την κατηγορία των συλλογισμών. Αλλά ένα τέτοιο κριτήριο εμφανίζεται ξεκάθαρα στους σχολιαστές του Αριστοτέλη· συγκεκριμένα, σύμφωνα με τον Αλέξανδρο Αφροδισιέα, ένας συλλογισμός θα πρέπει επιπλέον να αποδεικνύει μια πρόταση που και δεν αποτελεί μια από τις προκείμενες και δεν προϋποτίθεται από τις προκείμενες. Πραγματικά, η πρόσθετη αυτή συνθήκη στον ορισμό του Αριστοτελικού συλλογισμού δεν συμπεριλαμβάνεται σε εκείνες του συλλογισμού της Στωικής λογικής. Έτσι, ορισμένα επιχειρήματα, που για παράδειγμα έχουν ως συμπέρασμα μια από τις προκείμενές τους, θεωρούνται ως συλλογισμοί από τους Στωικούς αλλά όχι από τους Περιπατητικούς.

Όμως, ακόμα κι αν δεχτούμε ότι έτσι διευκρινίζονται οι λόγοι αντιδικίας των Στωικών και των Περιπατητικών στα θέματα λογικής, η χρονολογία αυτής της αντιδικίας παραμένει άγνωστη. Όπως τονίζει και ο Frede, οι διαφωνίες ανάμεσα στα διαφορετικά συστήματα λογικής πρωτοεμφανίζονται σε κείμενα του 2ου αιώνα μ.Χ., τα οποία είναι πιθανόν να παρουσιάζουν προβλήματα που απασχόλησαν μεταγενέστερους στοχαστές κι όχι τους πρωτεργάτες της Στωικής και Περιπατητικής λογικής. Την αντίληψη αυτή υποστηρίζει και η υπόθεση, που τελευταία εκφράστηκε από τον F.H. Sandbach (*Aristotle and the Stoics*, Cambridge 1985), ότι η γνώση που είχαν οι Στωικοί για την Αριστοτελική διδασκαλία ήταν περιορισμένη αν όχι μηδαμινή.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η μελέτη του Frede για τη σχέση των δύο σημαντικότερων λογικών συστημάτων της αρχαιότητας αποτελεί πρόοδο σε σύγκριση με τις προηγούμενες πρόχειρες και ιστορικά ανεργάτιστες αναλύσεις του ίδιου θέματος. Θα μπορούσαμε όμως να ισχυριστούμε ότι στο άρθρο αυτό οι θέσεις που προτείνει ο Frede είναι αλάθητες; Στη συνέχεια θα παρουσιάσω ένα ενδεικτικό σημείο, στο οποίο η προσεκτική ανάγνωση του αρχαίου κειμένου δεν συμφωνεί με την ερμηνεία του Frede. Συγκεκριμένα, το σημείο αυτό αναφέρεται στον προσδιορισμό των συνθηκών που πληρεί ο συλλογισμός σύμφωνα με τους Στωικούς, και ειδικότερα στο δεύτερο κριτήριο που απαιτεί τη διατύπωση όλων των προτάσεων, πάνω στις οποίες στηρίζεται το συμπέρασμα του συλλογισμού.

Ο Frede ομολογεί ότι η έλλειψη ορισμού της έννοιας του συλλογισμού στη Στωική λογική μας αναγκάζει να στραφούμε στα επιχειρήματα εκείνα, που δεν θεωρούνται από τους Στωικούς συλλογισμοί (σσ. 101-102). Η μέθοδος αυτή για τον προσδιορισμό των κριτηρίων του συλλογισμού στους Στωικούς θα πρέπει να θεωρηθεί απολύτως νόμιμη. Όμως, η επιχειρηματολογία του Frede αποδεικνύεται ανεπαρκής, όταν προτείνει ότι στην κατηγορία των μη-συλλογισμών, θα πρέπει να συμπεριληφθούν τα επιχειρήματα της Στωικής λογικής, που ονομάζονται «αμεθόδως περαίνοντες» και τα οποία γίνονται έγκυρα μόνο όταν προσθέσουμε στις προκείμενες μια επιπλέον πρόταση. Τα αρχαία κείμενα που παραθέτει ο Frede δεν υποστηρίζουν μια τέτοια ερμηνεία: ο Αλέξανδρος Αφροδισιεύς αναφέρει βέβαια ότι τα επιχειρήματα αυτά δεν αποτελούν συλλογισμούς σύμφωνα με την Αριστοτελική λογική, αλλά είναι αμφίβολο αν αποδίδει αυτή την αντίληψη και στους Στωικούς· το κείμενο του Γαληνού όχι μόνο παρουσιάζει φιλολογικά προβλήματα στην ανάγνωσή του, γιατί αποτελεί την τελευταία παράγραφο που σώζεται από την εισαγωγή του Γαληνού στη λογική, αλλά δεν αποκλείει το συλλογιστικό χαρακτήρα αυτών των επιχειρημάτων.

Επομένως, αν η υπόθεση του Frede ότι τα επιχειρήματα «αμεθόδως περαίνοντες»

δεν θεωρούνται συλλογισμοί στην Στωική λογική ανατραπεί, τότε τίποτα δεν υποχρεώνει τους συλλογισμούς των Στωικών να περιλαμβάνουν στις προκείμενες τους όλες τις προτάσεις, στις οποίες στηρίζεται το συμπέρασμα του συλλογισμού. Στην περίπτωση αυτή όμως η δεύτερη συνθήκη του Αριστοτελικού ορισμού διαφοροποιεί τη Στωική από την Περιπατητική λογική, ώστε να δίνεται ένα επιπλέον έρεισμα στη διαμάχη των δύο συστημάτων λογικής της αρχαιότητας.

KATEPINA IEROΔΙΑΚΟΝΟΥ  
LONDON

\* \* \*

Το τέταρτο μέρος της συλλογής άρθρων του Michael Frede περιλαμβάνει δύο μελέτες για τον αρχαίο σκεπτικισμό. Επειδή και οι δύο κινούνται περίπου στην ίδια προβληματική και θίγουν παραπλήσια ζητήματα, εδώ θα ασχοληθώ με την πρώτη (σσ. 179-200). Ο τίτλος της είναι «Οιπίστεις του σκεπτικού» και περιστρέφεται γύρω από ένα επίκαιρο και πολυσυζητημένο θέμα: αν ο αρχαίος σκεπτικός έχει και μπορεί να έχειπίστεις.

Η θέση του Frede τοποθετείται στον αντίποδα της παραδοσιακής ερμηνείας του σκεπτικισμού. Σύμφωνα με την τελευταία ο σκεπτικός δεν ισχυρίζεται απλώς ότι αγνοεί τη βαθύτερη φύση των πραγμάτων· υποστηρίζει ότι δεν γνωρίζει απολύτως τίποτα. Παρ' όλο που αυτή η παραδοσιακή τοποθέτηση έχει κάποιο έρεισμα στα κείμενα και έχει να επιδείξει μια σύγχρονη ενδιαφέρουσα βιβλιογραφία, ωστόσο δεν στερείται προβλημάτων. Ο Frede της καταμαρτυρεί φιλοσοφική ασυνέπεια: ο σκεπτικός εμφανίζεται να αρνείται την εκφορά κρίσεων και ταυτοχρόνως να επαφίεται σε κάθε είδους κρίσεις στην καθημερινή του ζωή (σ. 180).

Οι αντίπαλοι του αρχαίου σκεπτικισμού προτάσσουν συχνά ακριβώς την παραπάνω αντίρρηση. Και είναι σημαντικό πως τόσο οι Πυρρώνειοι όσο και οι Ακαδημεικοί σκεπτικοί ουδέποτε θεώρησαν καταλυτική την κατηγορία της αυτοσυναίρεσης. Απαντώντας σε αυτήν την κατηγορία, οι σκεπτικοί μπορούν θεωρητικά να υιοθετήσουν δύο διαφορετικές τακτικές υπεράσπισης. Η πρώτη θα συνίστατο στο να δείξουν ότι η καθημερινή επιβίωση δεν προϋποθέτει αναγκαστικάπίστεις και κρίσεις. Επιχειρήματα για το ότι οι σκεπτικοί όντως ακολούθησαν αυτήν τη γραμμή παρέχουν μερικά κείμενα, που αναφέρονται στον ολοκληρωτικό χαρακτήρα της εποχής, καθώς και το παράδειγμα του Πύρωνα, ο οποίος προσπάθησε να ζήσει δίχωςπίστεις (σ. 181).

Ο Frede αμφισβητεί τόσο την ιστορική αλήθεια του ότι ο Πύρρων ζούσε χωρίς να έχειπίστεις, όσο και την αποφασιστική επιρροή του στη διαμόρφωση της σκεπτικής μεθόδου (σσ. 181-183). Ακόμα, στηριζόμενος στον αντιδογματικό χαρακτήρα του σκεπτικισμού, θεωρεί τα κείμενα, όπου ο σκεπτικός φαίνεται να ισχυρίζεται ότι η ανθρώπινη πράξη δεν προϋποθέτειπίστεις, ως απλά αντεπιχειρήματα και όχι ως σκεπτικές θέσεις (σσ. 183-184).

Από καθαρά φιλοσοφική πλευρά, η θέση ότι στην καθημερινή μας ζωή δεν χρειαζόμαστεπίστεις δεν είναι ιδιαίτερα πειστική. Αντίθετα, παρουσιάζει πρακτικά και θεωρητικά προβλήματα. Πώς μπορεί κανείς να αποδυθεί από κάθε γνώση χωρίς να αποκτήσει νέες γνώσεις καιπίστεις; Πώς μπορεί να συμφιλιωθεί μια τέτοια στάση με την πράξη; Κι ακόμα, σε τί θα διέφερε ο σκεπτικός από το δογματικό φιλόσοφο, αν αρνιό-

ταν το καταφανές, δηλαδή το ότι η πράξη προϋποθέτει και ενέχει πίστεις (σ. 184);

Ο συγγραφέας καταλήγει στο συμπέρασμα ότι το δίλημμα «ή έχει κανείς γνώσεις ή οφείλει να ζει χωρίς πίστεις» είναι εκείνο που ο σκεπτικός θέτει στο δογματικό φιλόσοφο. Ο δογματικός είναι αυτός που ορίζει τη γνώση και που απορρίπτει τις κοινές, καθημερινές μη επιστημονικές πίστεις. Αντίθετα, ο σκεπτικός δεν έχει κανένα λόγο να δεχθεί την «επιστημονική» γνώση και να αμφισβητήσει τη γνώση που προέρχεται από την καθημερινή εμπειρία. Επομένως, δεν υποχρεούται να διαλέξει ανάμεσα στα δύο σκέλη του διλήμματος (σ. 184).

Η δεύτερη τακτική υπεράπισης απέναντι στην κατηγορία της αυτοαναίρεσης είναι ο ισχυρισμός ότι η στάση της «εποχής» είναι *συμβατή* προς το να έχει κανείς γνώσεις, πίστεις και απόψεις. Αυτήν ακριβώς τη γραμμή, λέει ο Frede, ακολούθησαν οι αρχαίοι σκεπτικοί (σ. 185). Σύμφωνα με τον Σέξτο Εμπειρικό (*Πυρ. Υπ. I 13*), ο σκεπτικός δεν δογματίζει όχι με την έννοια ότι δεν έχει καθόλου πίστεις, αλλά με την έννοια ότι δεν έχει πίστεις ενός ορισμένου είδους (σ. 186). Δεν σχηματίζει πίστεις μόνο ως προς το πώς του φαίνονται τα πράγματα· οι πίστεις του αναφέρονται στο πώς είναι τα πράγματα. Ως προς τί λοιπόν επιλέγει την «εποχή»; Ο σκεπτικός «επέχει» ως προς τη δογματική διάκριση φαινομένου και πραγματικότητας. Αρνείται να διαχωρίσει τα φαινόμενα από τη βαθύτερη φύση των πραγμάτων και να ισχυριστεί ότι είναι δυνατόν να προχωρήσει κανείς πέρα από τα φαινόμενα στην αληθινή φύση των πραγμάτων (σ. 187).

Αυτή είναι η ερμηνεία του νοήματος της «εποχής» από τον Frede. Η παραδοσιακή αντίρρηση, που ο Frede έχει να αντιμετωπίσει, είναι ότι ο σκεπτικός χρησιμοποιεί το ρήμα «φαίνεσθαι» και τα παράγωγά του με μια μη επιστημονική σημασία. Ο συγγραφέας αντικρούει την τελευταία άποψη για τους εξής τρεις λόγους: α) Προϋποθέτει ότι ο σκεπτικός επέχει παντελώς από κάθε είδους κρίσεις για την πραγματικότητα. β) Ενέχει μια εσφαλμένη κατανόηση της αντιπαράθεσης ανάμεσα στα φαινόμενα και στα πράγματα. γ) Οδηγεί σε μια δογματική προβληματική διάκριση μεταξύ ενός προσιτού και κατανοητού εσωτερικού κόσμου, του «εγώ», και μιας δυσπρόσιτης και άγνωστης εξωτερικής πραγματικότητας (σ. 187).

Ο Frede προχωρεί σε μια εκτεταμένη συζήτηση των τριών αυτών αδυναμιών της θέσης, ότι ο σκεπτικισμός κάνει χρήση του ρήματος «φαίνεσθαι» με τη μη επιστημονική έννοια. Για τον Frede, ο σκεπτικός μιλάει για το πώς είναι τα πράγματα· επέχει όμως ως προς το πώς είναι όντως τα πράγματα (“how things really are”, σ. 189). Αυτό δεν σημαίνει ότι οι όροι του έχουν μη επιστημονική σημασία (σ. 189). Οι πίστεις που αρνείται να ενστερνιστεί είναι εκείνες των δογματικών· σχηματίζονται με τη βοήθεια μόνον του λόγου και οδηγούν τον μεν δογματικό σε φιλοσοφικές και επιστημονικές θεωρίες, τον δε σκεπτικό στην «εποχή» (σσ. 189-192). Όσο για την αντιπαράθεση των πίστεων που σχηματίζονται με βάση την «φαντασία» απέναντι στη γνώση του εξωτερικού κόσμου, αυτή είναι μια στρατηγική σκεπτικού για να σπρώξει τον αντίπαλό του στην «εποχή» (σ. 192).

Κατόπιν ο συγγραφέας επανέρχεται στο ένα και βασικό κείμενο, στο οποίο στηρίζει την ερμηνεία του (*Πυρ. Υπ. I. 13*). Ο Σέξτος εξηγεί με ποια έννοια ο σκεπτικός μπορεί να έχει πίστεις «δόγματα». Ο σκεπτικός «ευδοκεί», δηλαδή αναγνωρίζει, αποδέχεται, επιδοκιμάζει, ορισμένα πράγματα (σ. 193). Ο όρος απαντά συχνά στη λογοτεχνία της Ελληνιστικής περιόδου, ποτέ όμως σε φιλοσοφικά κείμενα. Ίσως για αυτό ακριβώς τον χρησιμοποιεί ο Σέξτος, επειδή είναι απαλλαγμένος φιλοσοφικών υποδηλώσεων. Σε τί όμως «ευδοκεί» και σε τί «δεν αντιτίθεται» ο σκεπτικός; Σε όλα όσα είναι

«εναργή», σε όλα όσα εμφανώς συμβαίνουν. Στο ίδιο απόσπασμα ο Σέξτος διευκρινίζει με ποιό νόημα ο σκεπτικός δεν έχει πίστεις: δεν προχωρεί σε ισχυρισμούς πάνω στην κρυμμένη φύση των πραγμάτων. Επέχει ως προς τα φιλοσοφικά και επιστημονικά δόγματα και θεωρίες (σ. 195). Επομένως επέχει μόνο με μια πολύ συγκεκριμένη και αυστηρά περιορισμένη έννοια του όρου, πράγμα που του επιτρέπει να έχει μη δογματικές πίστεις για όλα τα θέματα. Αυτές οι πίστεις είναι «κοινές», μη επιστημονικές, μη φιλοσοφικές. Έχουν τη βάση τους στην εμπειρία και στην καθημερινή ζωή (σ. 196).

Η διαφορά του σκεπτικού από το μέσο άνθρωπο δεν συνίσταται στο ίδιο το περιεχόμενο των πίστεων αλλά στη στάση του σκεπτικού απέναντι σε αυτές. Ο μέσος άνθρωπος δογματίζει ως προς τις πίστεις του, ιδιαίτερα σε ότι αφορά την ηθική. Από την άλλη μεριά ο σκεπτικός έχει πλήρη επίγνωση του ότι τα πράγματα μπορεί να είναι τελείως διαφορετικά από ό,τι φαίνονται και ότι οι πίστεις του ενδέχεται να είναι εσφαλμένες (σ. 198). Για αυτόν η απόπειρα θεμελίωσης των πίστεών μας πάνω στη γνώση μια κρυμμένης πραγματικότητας είναι μια μάταιη, παθολογική και επιβλαβής απόπειρα (σ. 199). Έτσι, επιλέγει να αποποιηθεί τη δογματική έρευνα και σκέψη και να επαφθεθεί στις «κοινές» πίστεις. Στο τέλος του δρόμου συναντά την «αταραξία».

Το άρθρο του Frede είναι ένα εξαιρετο δείγμα φιλοσοφικής μεθοδολογίας για την προσέγγιση και κατανόηση του σκεπτικισμού. Προσφέρει μια τεκμηριωμένη και φιλοσοφικά ενδιαφέρουσα ερμηνεία, εξοβελίζοντας την κατηγορία της ασυνέπειας και του ουτοπικού χαρακτήρα της σκεπτικής μεθόδου. Ο σκεπτικός εμφανίζεται ως κάποιος που σκέπτεται, μιλά, αποφασίζει και δρα σύμφωνα με τις συμβάσεις του περιγύρου του και σύμφωνα με μια μέθοδο που του εξασφαλίζει ελευθερία σκέψης και γαλήνη του νου.

Θα ήταν ενδιαφέρον να εξετάσει κανείς, τί προοπτικές ανοίγει η ερμηνεία του Frede για την κατανόηση δύο βασικών και αλληλένδετων εννοιών του σκεπτικισμού, της διαφωνίας και της ισοσθένειας: πόσο οι δύο αυτές έννοιες προϋποθέτουν πίστεις, τί συμβαίνει όταν αντιπαρατίθενται «φιλοσοφικές» και «κοινές» πίστεις, πώς προσδιορίζεται το βάρος του αντεπιχειρήματος, πώς ο σκεπτικός κατασκευάζει το αντεπιχείρημα, τί είδους πίστεις εμπλέκονται και αν εμπλέκονται στη διαπίστωση της ισοσθένειας. Αυτά είναι ερωτήματα που παραμένουν ανοικτά και αποτελούν ένα ξεχωριστό πεδίο έρευνας.

\* \* \*

Το τελευταίο τμήμα του τόμου αποτελείται από τέσσερις μελέτες πάνω στην αρχαία ιατρική (σσ. 225-298). Θα ασχοληθώ εδώ με το πρώτο και το τρίτο κατά σειρά άρθρο («Φιλοσοφία και ιατρική στην αρχαιότητα», σσ. 225-242, και «Η μεθοδική ιατρική σχολή», σσ. 261—278). Μέσα από μια σύντομη ιστορική αναδρομή ο Frede παρουσιάζει τις τρεις σημαντικότερες ιατρικές σχολές της αρχαιότητας, τους Λογικούς, τους Εμπειρικούς και τους Μεθοδικούς γιατρούς. Η ιδιαίτερη έμφαση στη Μεθοδική σχολή παρέχει θεματολογική συνέχεια προς το προηγούμενο τμήμα του τόμου, το οποίο όπως είδαμε πραγματεύεται τον αρχαίο σκεπτικισμό.

Ήδη από την εποχή των Ιπποκρατικών οι γιατροί χρησιμοποιούν τη φιλοσοφία ως απαρχή των θεωριών τους για την ανθρώπινη φυσιολογία, τη φύση και το φάσμα της ιατρικής γνώσης και τις ηθικές έννοιες, που συνδέονται προς το ιατρικό επάγγελμα. Από την άλλη μεριά οι έλληνες φιλόσοφοι δείχνουν από πολύ νωρίς έντονο ενδιαφέρον για την ιατρική θεωρία, στο μέτρο που η τελευταία αποπειράται να εξηγήσει ένα



πολύπλοκο φυσικό φαινόμενο: τη σύσταση του ανθρώπινου σώματος, τις λειτουργίες και δυσλειτουργίες του και την ανθρώπινη συμπεριφορά (σσ. 226-227).

Το κοινό ενδιαφέρον των γιατρών και των φιλοσόφων δεν είναι μόνο για τη φυσιολογία, θεωρητική ή εφαρμοσμένη (σ. 231). Ακόμα επεκτείνεται στη θεωρία της γνώσης, μια και τόσο οι γιατροί όσο και οι φιλόσοφοι θίγουν μεθοδολογικά και γνωσιολογικά θέματα, που συνοψίζονται στο ερώτημα: πώς προσδιορίζεται το τί είναι γνώση και με βάση ποια μέθοδο μπορεί κανείς να κατακτήσει την *ιατρική* γνώση με συστηματικό τρόπο (σ. 233).

Πέρα όμως από τα σημεία επαφής, η ιατρική διαφοροποιείται από τη φιλοσοφία και σχηματίζει μια παράδοση ανεξάρτητης σκέψης. Οι γιατροί αντιμετώπισαν το αντικείμενό τους ως μια μάθηση που βρίσκεται σε εξέλιξη, περιχαράκωσαν τα όρια της επιστήμης τους και εντόπισαν τις ανεπάρκειές της. Υπερασπίστηκαν την αυτονομία των ιατρικών μεθόδων απέναντι στις μεθόδους της φιλοσοφικής σκέψης. Προσανατόλισαν την έρευνά τους καταρχήν στην «πρακτική ιατρική» και κατά δεύτερο λόγο στη θεωρητική ιατρική. Και προσπάθησαν να διερευνήσουν το βασικό ερώτημα, που απασχόλησε τους γιατρούς σ' όλη τη διάρκεια της αρχαιότητας και που αποτέλεσε τον πόλο διαφωνίας μεταξύ των ιατρικών σχολών: ποια είναι η φύση της ιατρικής γνώσης, θεωρητικής και πρακτικής, και με βάση ποια στοιχεία προσδιορίζεται η εφαρμογή της γνώσης αυτής σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση ασθενούς (σ. 234).

Η πρώτη απάντηση στο ερώτημα δίνεται από τη χρονολογικά αρχαιότερη ιατρική σχολή: τους Λογικούς. Ισχυρίζονται ότι η διάγνωση και η μέθοδος θεραπείας προσδιορίζεται μέσα από μια επιστημονική θεωρία, που εξηγεί τα φαινόμενα σε αναφορά προς μια κρυμμένη και εμπειρικά απρόσιτη πραγματικότητα. Η όλη διαδικασία επιτελείται με τη βοήθεια του λόγου (από όπου και η ονομασία «Λογικοί»): μόνο με το λόγο μπορεί κανείς να φτάσει στη γνώση της βαθύτερης φύσης των πραγμάτων (σ. 235).

Στον αντίποδα των Λογικών βρίσκονται οι Εμπειρικοί, οι οποίοι εμφανίζονται γύρω στις αρχές του 3ου αιώνα π.Χ. Για αυτούς η αποστολή του γιατρού δεν είναι να κατασκευάζει θεωρίες, αλλά να θεραπεύει ασθενείς. Ο γιατρός χρειάζεται μόνο να ξέρει τι είναι ωφέλιμο και τι είναι επιβλαβές για τον άρρωστο. Κι αυτό το μαθαίνει μέσα από την καθημερινή ιατρική άσκηση και την προσεκτική παρατήρηση. Η ιατρική γνώση επομένως προέρχεται αποκλειστικά από την εμπειρία (σσ. 236-237).

Η διαμάχη μεταξύ των Λογικών και των Εμπειρικών κατέληξε βαθμιαία στο σχολαστικισμό. Πήρε όμως νέες διαστάσεις, όταν μια τρίτη σχολή εμφανίστηκε τον 1ο αιώνα μ.Χ.: οι Μεθοδικοί. Η προσπάθειά τους συνίσταται στο να διαμορφώσουν μια απλή, σαφή και ασφαλή ιατρική μέθοδο, η οποία να οδηγεί στη σωστή θεραπευτική αγωγή. Στο άρθρο του «Η μεθοδική ιατρική σχολή» ο Fride εξετάζει τι είναι η λεγόμενη «μέθοδος». Και ξεκινά από τον ορισμό, σύμφωνα με τον οποίο η ιατρική γνώση είναι «γνώσις φαινομένων κοινοτήτων», δηλαδή γνώση ορισμένων επαναλαμβανόμενων στοιχείων, που έχουν γενικό χαρακτήρα, που είναι *πρόδηλα* και που αφορούν *άμεσα* στην υγεία του αρρώστου (σσ. 262-263). Η σωστή διάγνωση της ασθένειας είναι επαρκής όρος για τη γνώση της θεραπείας της.

Σε αυτό το σημείο οι Μεθοδικοί γιατροί δανείζονται δύο σημαντικές φιλοσοφικές έννοιες: την έννοια της «ένδειξης» και εκείνη του «υπομνηστικού σημείου». Η ασθένεια είναι το «υπομνηστικόν σημείον» της θεραπείας, με το νόημα ότι η θεραπεία δεν προϋποθέτει επαγωγή. Η ίδια η ασθένεια είναι «ένδειξις» της κατάλληλης θεραπείας. Αν ο γιατρός διαγνώσει την ασθένεια, καθίσταται «έναργές», «πρόδηλον» το ποια θεραπευτική αγωγή πρέπει να δώσει στον άρρωστο. Με άλλα λόγια, η κάθε συγκεκριμένη

περίπτωση αρρώστιας υπαγορεύει τη θεραπεία της με τον ίδιο τρόπο που το αίσθημα της πείνας μας υπενθυμίζει ότι χρειαζόμαστε φαγητό (σσ. 264-265).

Ο Μεθοδικός αντιλαμβάνεται τις ασθένειες ως «κοινότητες», ως γενικότητες. Ο όρος δεν παραπέμπει στη μεταφυσική έννοια των καθόλου όντων. Σημαίνει απλώς ότι δύο ή περισσότεροι άνθρωποι μπορεί να πάσχουν από την ίδια αρρώστια (σ. 267). Αυτή η θέση των Μεθοδικών βρίσκεται σε διάσταση με την υπόλοιπη ιατρική παράδοση. Οι Λογικοί δεν έπαψαν ποτέ να ισχυρίζονται ότι η γνώση είναι πρώτιστα γνώση των καθόλου και να συμπεραίνουν ότι η ιατρική, η οποία ασχολείται με τα επί μέρους, έχει καθαρά υποθετικό χαρακτήρα. Αντίθετα για τους Μεθοδικούς η ιατρική γνώση δεν είναι αμφισβητήσιμη ή αμφισβητούμενη. Αποκτάται με έναν απολύτως θεμιτό τρόπο, μέσα από μια μη δογματική, «καθημερινή» χρήση τόσο του λόγου όσο και της εμπειρίας. Βασίζεται στην πρακτική ικανότητα του γιατρού να παρατηρεί και να αναγνωρίζει τα συμπτώματα μιας ασθένειας. Επιδέχεται συστηματοποίηση και χωρίς εξαιρέσεις εφαρμογή σε συγκεκριμένες περιπτώσεις. Είναι γνώση *simpliciter* και όχι γνώση δευτέρας τάξεως (σσ. 275-276).

Είναι πλέον εύκολο για τον Frede να ερμηνεύσει τον φαινομενικά παράδοξο ισχυρισμό του Σέξτου Εμπειρικού, ότι ο Πυρρώνειος σκεπτικισμός και «τὰ ὑπὸ τῶν μεθοδικῶν λεγόμενα» (ΠΥ Ι 239) παρουσιάζουν κάποια συγγένεια. Σκεπτικοί και Μεθοδικοί επιτίθενται και οι δύο στη δογματική παράδοση. Αμφισβητούν τις μεταφυσικές και επιστημονικές θεωρίες για την κρυμμένη δομή και φύση της πραγματικότητας. Αρνούνται την ανάγκη της δογματικής φιλοσοφίας και ιατρικής για την καθημερινή ζωή και την ιατρική επιστήμη αντίστοιχα. Υιοθετούν «καθημερινές», μη φιλοσοφικές, μη δογματικές γλωσσικές χρήσεις. Ακολουθούν τα φαινόμενα στη θεωρία και στην πράξη. Εμπιστεύονται τον κοινό νου και αποκομίζουν γνώσεις,πίστεις και πρακτικές από την καθημερινή εμπειρία.

Η οπτική γωνία, που ο Frede υιοθετεί ως προς τη Μεθοδική σχολή, υπαγορεύεται και με τη σειρά της επηρεάζει την ερμηνεία που δίνει στον Πυρρώνειο σκεπτικισμό. Τόσο ο Σκεπτικός όσο και ο Μεθοδικός παρουσιάζονται ως φορείς μιας επανάστασης στα πλαίσια τη φιλοσοφικής και ιατρικής σκέψης. Ωστόσο, και οι δύο είναι θαυμάσια ενταγμένοι στον περίγυρό τους: ο Σκεπτικός διατηρεί τις κοινωνικές και επαγγελματικές συμβάσεις στην καθημερινή του ζωή και ο Μεθοδικός εξακολουθεί να εφαρμόζει παραδοσιακές ιατρικές πρακτικές.

BOYLA TSOYNA-MCKIRACHAN  
CLAREMONT, LA, USA

Λ.Κ. Μπαρτζελιώτη, *Ο Ελληνοκεντρισμός και οι κοινωνικοπολιτικές ιδέες του Πλήθωνος*, Αθήνα, 1989, σελ. 95.

Στη μελέτη του αυτή ο επίκουρος καθηγητής της Φιλοσοφίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών κύριος Λ. Μπαρτζελιώτης, επιχειρεί να καταδείξει την προσφορά του Γεωργίου Γεμιστού ή Πλήθωνα (1355-1452) στις πολιτικές και κοινωνικές ιδέες της εποχής του. Η Εισαγωγή (σσ. 11-28) διαιρείται σε τρία τμήματα (1ο. Γένεση και ανάπτυξη του Νεοπλατωνισμού, 2ο. Ο Πλήθων ως νεοπλατωνικός φιλόσοφος, 3ο. Ο αντισχολαστικισμός του Πλήθωνος) και αποτελεί την προβληματική μέσω της οποίας ερμηνεύεται η